

Virtualioji Lietuvos spaudos biblioteka – patirties pamokos naujų iššūkių akivaizdoje

Silvija VĖLAVIČIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. s.velaviciene@lnb.lt

Nelengva susivokti, kas yra įvykę per tą laiką, kai pradėta skaitmeninti lietuviškoji spauda, kai mums įprastų popierinių šaltinių pažinimas palengva keliasi į virtualią erdvę, iš esmės keisdamas nusistovėjusius informacijos teikimo būdus ir kaskart vis labiau plėsdamas jų naudojimo galimybes bei priartindamas prie vartotojo. Tokių vyksmų galėtume drąsiai įvardinti kaip lemtingą lūžį visoje Lietuvos bibliotekų informacinėje sistemoje, kad ir pirmais nelabai drąsiais žingsniais, tačiau palengva artinantį mus prie šioje sferoje kur kas anksčiau pradėjusių dirbti ir daug didesnę patirtį turinčių šalių. Ne tik Lietuvos, bet ir užsienio vartotojams vis plačiau veriamos durys į nacionalinės spaudos lobynus, tačiau naujoji veiklos sfera įpareigoja ir didžiulei atsakomybei, kuri gula ant pirmievių pečių. Neišvengiamai artėja laikas, kai teks labai rimtai aptarti, kaip virtualiosios Lietuvos spaudos bibliotekos kūrimas paveiks ir keis kai kuriuos įprastinius bibliografinės informacijos priemonių rengimo būdus ar sąveikaus su jais, ir apsispręsti, ar prieš daugelį metų numatyta bibliografinių leidinių rengimo tvarka ir chronologinė eilė naujų technologijų suteiktų galimybių akivaizdoje turėtų likti tokia pati.

Tačiau bene didžiausias rūpestis Lietuvos spaudos virtualios bibliotekos kūrimo procese bus finansinės galimybės ir visų Lietuvos spaudos turtus saugančių institucijų sutarimas dėl pamatinės idėjos, nulemsiančios galutinį apsisprendimą dėl kuriamo objekto pilnatvės, jo apimties, chronologinių ribų, informacijos pateikimo gilumo. Toks dokumentas, skirtas aptarimui, smulkiai viso proceso veiksmų analizei, turėtų tiksliai apibrėžti visų dalyvaujančių institucijų pareigas bei atsakomybę, ku tiksliau nurodyti prioritetus, darbų eilės tvarką, suformuluoti ypač aiškius atrankos kriterijus. Akivaizdu, kad Lietuvos visuomenė ir užsienio vartotojai gali tikėtis iš rengėjų fundamentalios ir visa apimančios visos Lietuvos spaudos virtualiosios bibliotekos sukūrimo idėjos, o ne atskirų institucijų bibliotekose saugomų suskaitmenintų spaudos vienetų katalogų. Iškyla koordinacijos ir bendrų sprendimų būtinybė, idant taupant lėšas bendru sutarimu

būtų siekiama norimo rezultato. Tokį atskirą dokumentą, skirtą vien tik Lietuvos spaudos skaitmeninimo uždaviniams apibrėžti, su išsamia viso proceso konkrečių veiksmų išklotine, su tvirtu visų dalyvaujančių institucijų pareigų bei atsakomybės apibrėžimu, aiškių atrankos kriterijų, prioritetų bei darbų eiliškumo nuostatomis galėtų rengti Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos sudaryta paveldo skaitmeninimo taryba, sutelkusi bendram tikslui visas Lietuvos spaudos paveldą saugančias institucijas, kurios privalėtų smulkiai aptarti daugybę aktualių klausimų, neatsakytų vykdant pirmąjį Virtualiosios bibliotekos kūrimo etapą. Remiantis vien tik išsamumo nuostata ir pasikliaujant Lietuvos nacionalinės bibliografijos duomenimis bei atrenkančiųjų asmenų kartais subjektyvia nuomone, į skaitmeninamų objektų sąrašus pakliūva ir mažesnės ar net menkos reikšmės Lietuvos spaudiniai. Tokia nuostata visai pateisinama senosios Lietuvos spaudos (būtent knygų) atžvilgiu, tačiau artinantis prie naujųjų laikų ji neabejotinai turės keistis – čia jau pagrindiniu atrankos principu, manyčiau, turėtų tapti tik leidinio vertė, antraip Lietuvos kultūrai ypač svarbūs leidiniai gali paskęsti menkesnių ir šiandien mus tik kaip spaudos istorijos faktas dominančių knygų skaitmeninių kopijų jūroje. Būtent todėl turėtų būti parengtos labai aiškios atrankos taisyklės. Sudarant jas, be jokios abejonės, labai svarbus tebėra ir atrankos bei pirmumo eilės nustatymo kriterijų pasirinkimas. Žinoma, diskutotinas ir absoliučios pilnatvės principas, tačiau turint galvoje, kad skaitmeninių kopijų gamyba yra ganėtinai brangus procesas, tokią nuostatą vertėtų palikti ateičiai, kai virtualiojoje Lietuvos spaudos bibliotekoje vertybiniu principu jau bus sukauptos pačios svarbiausios, išliekamosios vertės knygos. Tada – tikėtina – ir valstybė bus turtingesnė, ir skaitmeninimo technologijos ne tokios brangios. Nacionalinė bibliografija yra tvirtas pamatas rengiant virtualiąją biblioteką, tačiau tai neturėtų būti tapatinami dalykai.

Svarbiausia pirmojo etapo patirties pamoka yra ta, kad patikimesnio rezultato galima siekti tik sutelktomis įvairių institucijų jėgomis. Geriausiu tokio teiginio pavyzdžiu galėtų

būti bene pati sėkmingiausia darbų dalis – Lietuvos periodinės spaudos (nuo 1918 iki 1940 metų) skaitmeninimas. Šio darbo pagrindas buvo didžiųjų Lietuvos bibliotekų bendromis jėgomis parengtų lietuviškų periodinių leidinių mikrofilmų rinkinys, pagamintas po kruopelytę renkant medžiagą iš visų bibliotekų fondų. Todėl ir skaitmeninė šių periodinių leidinių biblioteka bus nepaprastai vertinga – jei joje atsispindės visi leidiniai, kurie šiuo metu yra saugomi Lietuvos bibliotekose. Kol kas, deja, dar yra nemažai spragų, kurios gali klaidinti vartotoją. Turint galvoje, kad ligi šiol tebėra nebibliografuotas labai svarbus lietuviškos periodinės spaudos laikotarpis nuo 1918 iki 1940 metų (jei neminėsime kai kurių pasirinktinai Vaclovo Biržiškos „Bibliografijos žiniose“ atspindėtų straipsnių), kuo spartesnis virtualiosios periodinių leidinių bibliotekos sukūrimas turi neįkainojamą vertę ir dėl to, kad iš dalies atstoja bibliografiją ir – bene svarbiausias faktorius – apsaugo trapius, nuo begalinio vartymo ant sunykimo ribos atsідūrusius periodinių leidinių (ypač didžiojo formato) komplektus. Taigi skaitmeninės senųjų spaudinių kopijos padeda spręsti ne tik informacijos prieinamumo, bet ir spaudinių apsaugos problemą.

Labai svarbi yra ir kita Lietuvos spaudos virtualiosios bibliotekos kūrimo turinio problema, kuri ligi šiol nėra giliai išanalizuota ir aptarta, todėl neturime ir galutinio sprendimo – tai visos Lietuvos kitakalbės knygos. Istorinės aplinkybės lėmė, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, po to bendros Lietuvos ir Lenkijos valstybės laikų spauda, o vėliau ir Lietuvos spauda jau esant Rusijos imperijos sudėtyje yra tapusi ne tik Lietuvos, bet ir kitų valstybių nacionalinės bibliografijos objektu. Geriausias pavyzdys – garsioji Lenkijos spaudos, vadinamoji *Ostreicherio*, bibliografija, kurioje rasime ir Lietuvos kitakalbius leidinius. Todėl renkantis skaitmeninimo objektus neišvengiamai teks kaupti informaciją apie tai, ar jie nėra jau pateikti virtualiojoje erdvėje kitos šalies pastangomis, ir derinti veiksmus su Lenkijos, Rusijos, Vokietijos, Baltarusijos institucijomis.

Dar kebliau bus atsirinkti skaitmeninimui ne Lietuvoje spausdintus, tačiau su ja susijusius lituanikos leidinius. Be jokios abejonės, mūsų virtualiąją biblioteką papuoštų ir labai svarbios informacijos apie Lietuvos istoriją tyrinėtojams suteiktų tokie leidiniai, kaip Motiejaus Strijkovsio ar Jano Bielskio „Kronikos“, išspausdintos XVII amžiuje, ar pirmoji atskira knyga išleista Alberto Vijųko Kojalavičiaus dvitomė „Lietuvos istorija“ lotynų kalba, išspausdinta Dancige ir Antverpene 1650 ir 1669 metais, tačiau minėtų leidinių atspindėjimas virtualioje erdvėje taip pat pareikalautų gerai apgalvotų ir pagrįstų sprendimų.

Virtualioji biblioteka nepaiso valstybių sienų bei atstumų, ji netruks peržengti ir Europos ribų, nes mūsų valstybės istorijos kai kurie laikotarpiai (ypač spaudos draudimas 1864–1904 metais) buvo itin nepalankūs lietuviškosios spaudos raidai tėvynėje. Didžioji dalis to laikotarpio

lietuviškų knygų ir periodinių leidinių spausdinta už Lietuvos ribų – Mažojoje Lietuvoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Lietuvos bibliotekose nėra išsamių XIX ir XX amžiaus pradžios lietuviškų periodinių leidinių komplektų. Šių leidinių paieškos nuveda ir į Europos, ir į JAV bibliotekas, skatina labai svarbiems darbams – remiant tokioms institucijoms, kaip JAV Kongreso biblioteka, Čikagos mokslinė biblioteka, Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge, taip pat lietuvių išeivijos kultūrinėms organizacijoms, pagaliau sukaupti visą užsienyje spausdintų lietuviškų leidinių rinkinį. Geriausias pavyzdys – leidybos šimtmečio sukaktį 2009 metais minintis ir dabar Čikagoje tebespausdinamas lietuviškas dienraštis „Draugas“, kurio, ypač pirmųjų metų, Lietuvos bibliotekose saugome tik pabiras. Turima žinių, kad „Draugo“ redakcijoje saugomo ankstesnių metų archyvo mikrofilmavimu susidomėjo ir JAV gyvenančių tautų kultūrinio palikimo išsaugojimu besirūpinančios tos šalies institucijos. JAV valstybinėse bei įvairių universitetų bibliotekose yra sukaupta nemaža mums rūpimos anapus Atlanto spausdintos senosios lietuviškosios periodinės spaudos mikrofilmų, nes tame krašte jau seniai siekiama vietoj nepatogių saugoti ir dėl prasto popieriaus byrančių laikraščių komplektų turėti tik jų mikroformas. Daugiausia žinių apie Lietuvoje ir už jos ribų išsaugotus lietuviškus periodinius leidinius ar jų mikroformas sukaupta buvusių Knygų rūmų (dabar – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro) parengtuose kontroliniuose sąrašuose, tačiau jie parengti prieš du dešimtmečius, o kasdien atsiranda vis daugiau naujos informacijos, kurią būtina nuolatos sekti bei fiksuoti. Tokios informacijos paieškai ypač padeda internete prieinami įvairių šalių bibliotekų elektroniniai katalogai, tačiau neapgalvotai ieškant prarandama ypač daug laiko. Šioje srityje darbų tęstinumas ir gebėjimas panaudoti visas ligi šiol sukauptas žinias yra pagrindinė sėkmės sąlyga.

Taigi šaltinių paieška ir atranka yra svarbiausias Lietuvos spaudos virtualiosios bibliotekos kūrimo uždavinys, nuo kurio sėkmės priklausys ir galutinis rezultatas. Tikslī informacija apie kituose kraštuose (ar Lietuvoje – pvz.: Pranciškonų vienuolijos rūpesčiu virtualioje erdvėje jau prieinamas išeivijos kultūros žurnalas „Aidai“) jau suskaitmenintus leidinius ar saugomus trūkstantų šaltinių mikrofilmus, padės išspręsti ir daugybę gretutinių problemų, tačiau tam reikės nemažai laiko deryboms ir ženklų finansinių sąnaudų.

Didžiausi iššūkiai visuotinės virtualiosios Lietuvos spaudos bibliotekos kūrėjams yra griežti reikalavimai paisyti dabar galiojančių Lietuvos ir užsienio autorių ar leidėjų teises ginančių įstatymų, reglamentuojančių spaudinių naudojimo ir sklaidos galimybes. Ypač daug keblumų ir nesusipratimų kyla dėl chronologinių ribų apibrėžimo tiek knygoms, tiek periodiniams leidiniams. Daugeliu atveju neįmanoma surasti prieš 50 metų išeivijoje spausdintų

laikraščių ar žurnalų teisių perėmėjų, o to reikalaujama įstatyme. Nebėra nei leidėjais buvusių organizacijų, nei daugelio atsakingų asmenų. Paisant tokių reikalavimų daugelio lietuvių išėivijos periodinių leidinių skaitmeninimas atsiduria aklavietėje. Todėl nebus įmanoma išspręsti problemos be kai kurių įstatymų ir nuostatų keitimo.

Ypatingo pagyros žodžio virtualiosios bibliotekos kūrėjai nusipelno už pastangas užpildyti XVI amžiaus senosios lietuviškos spaudos spragas nors virtualiojoje erdvėje. XVI amžiuje turėjome tik 16 lietuviškų knygų, iš kurių Lietuvos bibliotekose saugomi vos pusės – aštuonių knygų originalai. Šie leidiniai, neretai vadinami lietuvių kalbos paminklais, yra ypač svarbūs gausiems lietuvių kalbos tyrinėtojams visame pasaulyje, todėl jų tekstai virtualiojoje erdvėje suteikia neribotas galimybes tyrinėti vieną seniausių indoeuropiečių kalbų, išsaugojusių archaiškiausias grama-

tines formas. Tai, kad virtualiosios Lietuvos spaudos bibliotekos kūrėjai rūpinasi šešių Lenkijos, Vokietijos bei Švedijos bibliotekose saugomų unikalių XVI amžiaus lietuviškų knygų skaitmeninėmis kopijomis ir bando užpildyti šią spragą, teikia vilčių, kad ir ateityje nepristigs nei noro, nei jėgų nuoseklioms šaltinių paieškoms. Tai, ko nebuvo įmanoma padaryti anksčiau, – ir dėl istorinių, ir dėl techninių galimybių, – tikėkime, bus padaryta dabar – sukūrus visavertę Lietuvos spaudos virtualiąją biblioteką, padėsiančią ne tik išspręsti daugybę susikaupusių problemų, bet ir pagaliau surinkti virtualiojoje erdvėje visus Lietuvoje sukauptus bei užsienyje atrastus trūkstamus šaltinius, suteikti vartotojams patrauklias, šiuolaikiškas galimybes naudoti Lietuvos spaudoje per beveik penketą šimtmečių sukauptą intelektualinį turtą, kartu – apsaugoti trapius popierinius leidinius nuo sunykimo.